

ARTYKUŁY RECENZYJNE

Liturgia Sacra 23 (2017), nr 2, s. 525–530

DOI: 10.25167/LitS/23(2017)2/525–530

KS. MATEUSZ POTOCZNY

Opole, WT UO

POST W TRADYCJI KOŚCIOŁÓW SYRYJSKICH W KRYTYCZNYM OPRACOWANIU ELIASA CHAKHTOURY¹

Życie duchowe i religijne człowieka niemal od zarania dziejów wiązało się z szeroko rozumianą pracą nad sobą. Na jej kształt składała się przede wszystkim modlitwa, jednakże najczęściej konieczne było jej połączenie z innymi elementami doskonalenia, wśród których ważne miejsce zajmowała asceza, nierozłącznie związana z etapem przygotowania zwanym postem. Już w religiach pierwotnych wstępowanie w przestrzeń *sacrum* wymagało uprzedniego przygotowania, zdobycia wewnętrznej i zewnętrznej sprawności do stanięcia twarzą w twarz z tajemnicą przekraczającą byt człowieka. Oczywiście nie zawsze motywem podjęcia wysiłku udoskonalania była religia. W starożytnych systemach filozoficznych, np. u Greków, chodziło bardziej o horyzontalny wymiar skutków podjętej pracy: np. dla epikurejczyków podjęcie ascezy nie miało być etapem w dojściu do szczytów rozwoju duchowego — chodziło im raczej o uczynienie przyjemniejszym ich życia na ziemi i nienarażanie się na przykre konsekwencje związane z przekroczeniem granic roz-

¹ ELIAS CHAKHTOURA, *Il diguno nella tradizione della Chiesa siriana antica: I Mīmrē 'al Sawmō nel Corpus di Isacco d'Antiochia (Post w tradycji starożytnego Kościoła syryjskiego: Mīmrē o poście w pismach Izaaka z Antiochii)*, Kaslik: Université Saint-Esprit de Kaslik 2016, ss. 362, bibliografia, indice, ISBN 978-614-8007-29-3.

sądu². Niemniej jednak w wielu przypadkach różne formy ascezy i postu związane były z religią. Ślady tego spotkać możemy do dziś wśród tubylczych ludów zamieszkujących tzw. „krańce świata” i kultywujących starożytne tradycje ich przodków. Motywacje uzasadniające post bywały różne: mógł on być niezbędnym etapem przygotowania do podjęcia funkcji kapłańskich czy szamańskich, wiązał się również z obrzędami pochówku zmarłych, a także stanowił naturalną formę przebłagania czy prośby o duchowe lub cielesne uzdrowienie³

Również w tradycji judeochrześcijańskiej post odgrywał ważną rolę. Starotestamentalne podania ukazują jego praktykowanie jako akt czystej wiary, zaufania i postawy całkowitej zależności względem Boga (por. Kpł 16,29). Post to także sposób na uzyskanie przebaczenia za popełniony grzech, prośba o życie i zdrowie (por. 2 Sm 12,16) oraz opłakiwanie nieszczęścia całego narodu (por. 1 Sm 7,6). Z kolei w Nowym Testamencie post, obok modlitwy i jałmużny, stanowi jeden z podstawowych aktów religijnych, praktykowanych przez samego Jezusa (por. Mt 4,2). Ponadto jawi się on tu również jako potężny oręż w walce ze złym duchem (por. Mk 9,29)⁴.

W teologii Kościoła post jest znakiem współukrzyżowania z Chrystusem i wyraża pragnienie głębokiej wewnętrznej przemiany, *metanoi*. Stąd jednym z głównych motywów jego praktykowania powinna być pokuta i chęć nawrócenia⁵

Należy zauważyć, że problematyka postu często podejmowana była przez Ojców Kościoła zarówno na Wschodzie, jak i na Zachodzie. W pismach patrystycznych podkreśla się, że istota postu leży w przemianie ducha, dlatego nie zawsze musi on wiązać się z powstrzymaniem od przyjmowania pokarmów; dla Ojców Kościoła post może być czasami czynnym praktykowaniem powściągliwości czy łagodności⁶.

Chociaż wysiłki postne cieszą się uznaniem w Kościołach wszystkich tradycji liturgicznych, to jednak nie wszędzie są one jednakowo przeżywane. Swoisty kryzys praktyka postu rozumianego jako element pokuty przeżywa w społeczeństwach wysoko rozwiniętych. Tzw. „świat zachodni” oczywiście zna dzisiaj umartwienie się wynikające z ograniczenia, czasem drastycznego, racji żywieniowych. Jednakże bardzo często taka asceza nie wynika z potrzeby ducha, a jedynie z potrzeby ciała, czego wyrazem są liczne diety zwane czasem postami (np. słynny „post Daniela”). Taki rodzaj współczesnej „ascezy” pozbawiony jest często wymiaru wertykalnego i przypomina trochę epikurejską ideę upatrującą ostatecznego celu jej podjęcia w doczesnych korzyściach, najczęściej biologicznych. Ponieważ człowiek wierzący jest

² Por. S. WITEK, *Teologia życia duchowego*, Lublin 1986, s. 410–411.

³ B. LESZCZYŃSKI, *Znaczenie i symbolika postu*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeszkie” 21 (2014), s. 135 (całość: 135–145).

⁴ Zob. J. MISIUREK, *Post*, EK 16, k. 61–62.

⁵ Por. *tamże*, k. 64. Również Katechizm Kościoła Katolickiego określa post jako jedną z podstawowych form pokuty. Zob. KKK 1434.

⁶ Por. J. MISIUREK, *Post*, k. 63.

jednocześnie zakorzeniony w konkretnym środowisku kulturowym, nie brakuje gorliwych chrześcijan, którzy post widzą właśnie w tym kluczu.

Nieco inaczej sytuacja wygląda na Wschodzie, gdzie post wraz z jego wymiarem religijnym odgrywa ważne znaczenie, oczyszczające przede wszystkim ducha i intencje. Można zaryzykować twierdzenie, że chrześcijanie Orientu otrzymali swoisty charyzmat postu, często niezrozumiały wręcz dla człowieka Zachodu. Zasadniczo we wszystkich Kościołach wschodnich dniami postnymi są środy i piątki, ponadto ściśle przestrzega się Wielkiego Postu, Małego Postu (40 dni przed Bożym Narodzeniem), Postu Niniwy⁷, czy też Postu Maryi (dwa tygodnie przed Wniebowzięciem). Ogólnie rzecz ujmując, w Kościele Asyryjskim dni postnych w roku jest 172⁸, u Syryjczyków zachodnich niemal 200, zaś u rekordzistów — Koptów — dni postnych w roku jest minimum 250⁹. Należy dodać, że te liczby nie są jedynie suchymi zaleceniami prawa, ale w dużej mierze do dziś są ściśle przestrzegane przez wierzących tamtejszych Kościołów.

Prezentowana książka autorstwa Elasa Chakhtoury OAM, libańskiego badacza liturgii i mnicha maronickiego zakonu św. Antoniego Pustelnika, napisana w języku włoskim, podejmuje właśnie problematykę postu widzianą z perspektywy Orientu w kluczu jednego z wybitnych zbiorów pism chrześcijańskiego świata syryjskiego. Ów zbiór stanowią *mīmrē* (homilie) przypisywane Izaakowi z Antiochii. Imię autora w rzeczywistości nie precyzuje tu konkretnej osoby, odnosi się bowiem do różnych poetów syryjskich, wśród których wymienia się głównie trzech: Izaaka z Amidy (IV w.), Izaaka Wielkiego († 488) oraz Izaaka z Edessy (VI w.). Około 200 homilii przypisywanych tym autorom dotrwało do naszych czasów, jednakże niewiele z nich zostało dotąd opracowanych i wydanych¹⁰. Już z tego powodu niniejsza publikacja stanowi więc niezwykle cenny przyczynek naukowy, zawiera bowiem krytyczne wydanie niepublikowanych dotąd homilii dotyczących postu.

Patrząc na strukturę recenzowanej publikacji należy stwierdzić, że jest ona logiczna i dość przejrzysta. Została podzielona na trzy rozdziały poprzedzone wstępem i zwieńczone zakończeniem. Ponadto licząca 362 strony książka zawiera bogatą bibliografię podzieloną na źródła i opracowania.

⁷ Trzydniowy post poprzedzający Wielki Post i odwołujący się do nawrócenia mieszkańców Niniwy opisane jest w Jon 3. W Kościołach tradycji syryjskiej jest to jeden z najsurowiej przestrzeganych okresów pokutnych. Został on wprowadzony przez katolikosa-patriarchę Ezechiela w 570 r. dla upamiętnia ustania zarazy, która wybuchła w *Beth-gammae*, po podjętych przez mieszkańców umartwieniach i aktach pokuty. Por. P.D. DAY, *Eatsern Christian Liturgies. The Armenian, Coptic, Ethiopian and Syrian Rites*, Shannon 1972, s. 5–6; V. POGGI, *Panorama storico delle Chiese cristiane in Asia e in Africa*, Bologna 2005, s. 81.

⁸ A. ATIYA, *A History of Eastern Christianity*, London 1968, s. 295.

⁹ BASILIOS, *Fasting*, w: A. ATIYA (red.), *The Coptic Encyclopedia*, t. IV, New York 1991, s. 1093a–1097a.

¹⁰ Zob. S. BROCK, *A Brief Outline of Syriac Literature*, Kottayam 2009, s. 34–35.

W bardzo kompaktowym, jak na tak obszerną pracę, wstępie (s. 7–10) zarysowana została problematyka wraz z obecnym *status quaestionis*. Autor wyjaśnia tu początki swego zainteresowania podjętą kwestią oraz wskazuje badawczy cel, którym jest studium „historyczne, egzegetyczne i liturgiczne” wybranych *Mīmṛē ‘al sawmō* z rękopisów przechowywanych w Bibliotece Watykańskiej (s. 9). Autor przedstawił tu również główne źródła pracy oraz zastosowane w niej metody badawcze.

Można powiedzieć, że kolejność rozdziałów w naturalny sposób dzieli pracę na dwie części wynikające z jej tytułu. Rozdział pierwszy (s. 15–42) stanowi historyczną refleksję nad fenomenem postu. Autor, wychodząc od starożytnej etymologii samego pojęcia *sōm* (post), kolejno prezentuje jego rozumienie w Starym i Nowym Testamencie, w czasach apostołskich, w Kościele pierwotnym oraz w refleksji Ojców pustyni. Elias Chakhtoura wymienia tu kolejno główne okresy postne znane w judeochrześcijańskim świecie. Wśród nich znalazły się m.in.: post upamiętniający nadanie prawa (*sawmō rbīō ‘ōyō*) i podbój Jerozolimy przez Nabuchodonozora (*sawmō ḥmīšōyō*), październikowy post pokutny (*sawmō šbīō ‘ōyō*), post styczniowy upamiętniający ucieczkę do Egiptu (*sawmō ‘essrōyo*), post nieszporny (*sawmō ramšōyē*), post proroka Eliasza (*sawmō d-mōr īlīyō*), post Krzyża (*sawmō da-libō*), post czterdziestodniowy (*sawmō d-‘arb ‘yñ*), post Pana (*sawmō mōrō-nōyō*), post dziewic (*sawmō da-btūlūtō*), post bożonarodzeniowy (*sawmō d-yaldō*), post Matki Bożej (*sawmō d-yoldāt Alōhō*), post Wniebowzięcia (*sawmō d-šūnōyō*), post Niniwy (*sawmō d-ninwō*), post śródowy (*sawmō d-‘arb ‘ō*), post Apostołów (*sawmō da-šlīhē*).

Tytuł rozdziału drugiego, *Liturgie orientalne o poście* (s. 43–59), sugerowałby studium analityczne obejmujące wszystkie tradycje chrześcijańskiego Orientu. Jednakże autor prezentuje tu omawiany fenomen w oparciu o dwie tradycje: bizantyjską oraz tę, która wyrosła z palestyńskiego monastycyzmu. W rozdziale tym czytelnik znajdzie liczne odniesienia do nauki Ojców wywodzących się z analizowanych mateczników liturgicznych oraz pozna wymiary i właściwe tym środowiskom rozumienie postu. Ciekawym jest tu zwrócenie uwagi na naukę palestyńskich ascetów — Barsanufiusza († 540 r.) i Doroteusza z Gazy († 565 r.), dla których post jawi się jako środek wspomagający wypełnianie woli Bożej (s. 53) oraz cudowne lekarstwo na choroby ducha (s. 57). Ponadto post nie może dotyczyć jedynie życia biologicznego, ale wszystkich zmysłów, które o wiele bardziej narażone są na odalenie od Boga (por. s. 58).

Rozdział trzeci jest najobszerniejszym w całej pracy (s. 61–319). Chociaż w tytule wskazano jedynie na zakres chronologiczny, do jakiego odnosi się analiza (*IV, V i VI wiek*), to jednak wydaje się, że ów rozdział śmiało mógłby stanowić drugą, niezależną w pewnym sensie od pierwszej, część pracy. Autor rozpoczyna tu analizę od dogłębnej prezentacji środowiska antiocheńskiego omawianego okresu. Następnie prezentuje rozumienie postu u głównych autorów świata syryjskiego, wśród których wymienia: Afrahata († 345 r.), Efrema († 373 r.), Jana z Apamea zwanego

Samotnikiem (V w.) oraz Jakuba z Edessy († 708 r.). Ponadto prezentuje naukę zawartą w *Księdze Wielkich* (IV/V w.), *Didascalia Apostolorum* (III w.) oraz w kanonach syryjskiego *Sinodiconu* (ok. 500 r.). W dalszej części rozdziału czytelnik zapozna się z osobą (osobami) Izaaka z Antiochii oraz z przypisywanymi mu (im) dziełami. W tym paragrafie zamieszczony został też obszerny wstęp do stanowiących źródło pracy trzech *mīmrē* o poście z rękopisu Vat. Syr. 119 (V), a także ich syryjski tekst zapisany skryptem *sertō*¹¹ (s. 144–188). W dalszej kolejności rozdziału autor zamieścił włoskie tłumaczenie edytowanych homilii (s. 189–219). Jako piąty punkt tegoż rozdziału zamieszczono obszerny komentarz teologiczny do opracowanych homilii, który sam Chakhtoura nazywa „fundamentalną częścią” swojej pracy (s. 220–319). W komentarzu tym analiza oscyluje wokół czterech kluczowych pojęć: świat biblijny (komentarz w ujęciu Pisma Świętego), antropologia postu (znaczenie postu dla ducha i ciała człowieka w ujęciu teologicznym), historia (post w ujęciu historycznym Antiochii V w.), liturgia (post w nauczaniu liturgicznym Ojców oraz w kulcie Kościoła syryjskiego).

Całość pracy zamyka obszerne zakończenie (s. 321–340), w którym autor sumarycznie prezentuje główne idee pracy i nurty rozumienia praktyki postnej w Kościołach tradycji zachodniosyryjskiej.

Należy zauważyć, że recenzowana książka z punktu widzenia metodologicznego jest poprawna i wskazuje na solidny warsztat badawczy autora, co już w tym miejscu czyni z niej pozycję wartą zauważenia. Przypisy w ciągu całej książki stanowią rzetelny przewodnik wskazujący źródła, komentujący oraz niejednokrotnie odsyłający do prac poszerzających podjętą refleksję. Również od strony językowej praca została zredagowana poprawnie, co wskazuje na solidne lingwistyczne przygotowanie autora.

Także pod względem merytorycznym prezentowana tu książka jest poprawna i niezwykle ciekawa. Liturgiczno-ascetyczne praktyki Kościołów syryjskich wciąż bowiem pozostają nieznanym szerszemu gronu badaczy Zachodu. Stąd też niniejsza publikacja może stanowić niezastąpiony „pakiet startowy” dla tych wszystkich, którzy chcą głębiej wniknąć w liturgię, duchowość i teologię Kościołów syryjskich. Autor podjął się niełatwej pracy zredagowania, przetłumaczenia i krytyki tekstu zawartego w manuskrypcie Vat. Syr. 119 (V). Podjęty wysiłek z całą pewnością uwieńczony został sukcesem. W stanowiącym ostatnią część pracy komentarzu teologicznym o. Chakhtoura uwypuklił szereg istotnych elementów postu, które wynikają z prezentowanych homilii. Nie sposób odnieść się do nich wszystkich w krótkiej recenzji; dla zobrazowania sięgnijmy jedynie do antropologii postu. W ujęciu Izaaka post niesie w sobie zarówno wymiar negatywny, który można zauważyć cho-

¹¹ *Sertō* — jeden ze skryptów języka syryjskiego przyjęty głównie w Kościołach należących do tradycji zachodniosyryjskiej. Zob. A.M. BUTTS, *Syriac Language*, w: S. BROCK — in. (red.), *Gorgias Encyclopedic Dictionary of the Syriac Heritage*, Piscataway 2011, s. 390–391.

ciężby zewnętrznie, na twarzy poszczącego (lęk i smutek), jak i pozytywny (oczyszczenie duszy z wszelkiej zmazy grzechu). Oczyszczający post otwiera człowiekowi możliwość kontemplacji Boga i wzniesienia ku Niemu duszy, przez co ostatecznie staje się motywem radości i mimo ciężaru, jaki się wiąże z poszczeniem, przynosi obfitą rekompensatę (s. 246). Ponadto post ułatwia zbawcze działanie Boga w człowieku (s. 249), jednakże ważne jest, by nie był on jedynie praktyką zewnętrzną, ale angażował całego człowieka z jego zmysłami i emocjami, prowadząc do swoistej równowagi między jego ciałem i duszą (s. 247, 249). Post jawi się więc jako terapia globalna: nie może odnosić się jedynie do ciała albo jedynie do ducha. Podobnie jak cała liturgia Kościoła, post jest wydarzeniem duchowym, które prowadzi do odrodzenia człowieka i jego całkowitej przemiany.

Chociaż recenzowana książka ze wszech miar zasługuje na pozytywną ocenę, to jednak rzetelność naukowa nakazuje wskazać również jej nieco słabsze strony. Wydaje się, że praca nie została odpowiednio podzielona na części i rozdziały, przez co zachwiana jest proporcjonalność poszczególnych elementów oraz klarowność całości. Jak wykazano powyżej, rozdział trzeci z powodzeniem mógłby stanowić drugą część pracy, następującą po części wprowadzającej. Wówczas każdy z jego paragrafów stanowiłby z kolei odrębny rozdział, co uczyniłoby schemat książki o wiele przyjaźniejszym dla czytelnika. Sam autor zauważył, że najważniejszą częścią opracowania jest komentarz teologiczny do omawianych homilii. Jednakże w zaproponowanym układzie ów komentarz gubi się wśród elementów otaczających. Wypadałoby więc w jakiś sposób go wyróżnić, chociażby przez zaproponowany tu inny podział książki. Również włoskie tłumaczenie tekstu syryjskiego mogło zostać umieszczone w tabeli i zestawione z oryginałem, co ułatwiłoby czytelnikowi konfrontację oryginału z jego translatorską interpretacją. Ponadto wydaje się, że tytuł rozdziału drugiego jest zbyt obszerny i wskazuje na bogatszą niż w rzeczywistości zawartość tej części pracy.

Mimo tych drobnych słabości prezentowana monografia Eliasa Chakhtoury OAM stanowi niezwykle ciekawe studium dotyczące liturgii i duchowości syryjskiego Orientu. Dlatego też należy stwierdzić, że książka bez wątpienia spełni oczekiwania czytelników zainteresowanych podjętą przez autora problematyką i może stać się istotnym ogniwem w prowadzeniu dalszych nad nią badań. Z całą pewnością przetłumaczenie książki na inne języki europejskie (w tym polski) ułatwiłoby dostęp do duchowego skarbcza Orientu szerszemu kręgowi czytelników i badaczy. Stąd wypada sobie życzyć, by któreś z polskich środowisk znalazło wystarczającą motywację do podjęcia się tegoż translatorskiego trudu.